

“Mikro Çevre İstismarcılığından Fabrika İşçiliğine” Çalışma Hayatında Meydana Gelen Bazı Sosyolojik Farklılaşmalar (Avcı-Toplayıcı Toplum, Tarım Toplumu ve Sanayi Toplumu)

Fatih Furkan ALPDOĞAN¹

“Mikro Çevre İstismarcılığından Fabrika İşçiliğine” Çalışma Hayatında Meydana Gelen Bazı Sosyolojik Farklılaşmalar (Avcı-Toplayıcı Toplum, Tarım Toplumu ve Sanayi Toplumu)

Öz

Çalışma insan ihtiyaçlarını karşılamak için insan emeğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mal ve hizmetlerin toplamıdır. Burada dikkat edilmesi gereken asıl konu zaman, uzam ve insan ilişkileridir. Avcı toplayıcı dönemde çalışma hayatı günümüz paradigmasıyla değerlendirildiğinde belirli bir düzene ya da uzmanlaşmaya dayanmamaktadır. Zanaatkârlığın ve pazarın doğuşu sosyolojik ve iktisadi şartları farklı bir boyuta taşımıştır. Sanayi devrimini meydana getiren sosyal şartların ortaya çıkışı ise çalışma hayatında derin farklılaşmaları beraberinde getirerek, çalışma kavramına yeni bir anlam kazandırmıştır. Mavi yakalılar Avrupa özelinde yeni bir sınıf ortaya çıkmışlardır. Mavi yakalılar ortaya çıktıkları dönemde fabrika işçiliği ile özdeşleştirilirken adları genellikle üretimle beraber anılmıştır. Üretim bandının askerleri olarak görülen fabrika işçileri süreç içerisinde tüketime endüstrisine etki eden ve sosyal farklılaşmayı yeniden tasarlayan bireyler olarak değerlendirilmeye başlandılar.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Hayatı, İşçi, Fabrika İşçiliği, Sosyal Değişme, Sosyal Farklılaşma

Makale Türü: Araştırma makalesi

1. Giriş

İstisnasız her toplumda insanları birbirinden ayıran, kazanılmış ya da atfedilmiş çeşitli farklılıklar vardır. Varlığını sürdürebilen bütün toplumlarda kendi üyeleri arasındaki bir takım kişisel farklılıklar dikkat çeker. Bu kişisel farklılaşmalar ise sosyal farklılaşmalara yol açar. Sosyal farklılaşma toplumsal yaşam içerisinde her toplumun kodlarında mevcut olan ve sosyal bütünlüğe hizmet eden önemli bir

"From Micro Environmental Exploitation to Factory Workmanship" Study Some of the Sociological Differences That Occur in Life (Hunter-Gatherer Society, Agricultural Society and Industrial Society)

Abstract

Work is the totality of goods and services that arise as a result of human labor to meet human needs. The main issue to be considered here is time, space and human relations. When the working life in the hunter-gatherer period is evaluated with today's paradigm, it is not based on a certain order or specialization. The emergence of the social conditions that brought about the industrial revolution brought about deep differentiations in working life and gave a new meaning to the concept of work. A new class of blue-collar workers has emerged in Europe. While blue-collar workers were identified with factory labor in the period of their emergence, their names were often associated with production. Factory workers, who were seen as soldiers of the production line, began to be considered as individuals who influenced consumption and industry and redesigned social differentiation in the process.

Keywords: Work Life, Worker, Micro-Environmental Abuse, Factory Work, Social Change Social Differentiation

Paper Type: Research Article

¹ Doktorant, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ffpaldogan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2383-269X>

konudur. İlk insandan günümüze kadar gelen ve devam eden süreçte istisnasız her toplum çeşitli yönleriyle üyeleri arasında bir ayrıma gitme ihtiyacı duymuştur. Bu durum bir yönüyle insanın tabiatla olan mücadelesini kazanma hırsını da içerisinde barındırmaktadır. Tarihsel süreç boyunca insanın doğa ile olan ilişkisi, yeni bir üretim biçimini ve bu üretim biçimine uygun siyasal ve ekonomik sistemlerin oluşumuna neden olmuştur. Doğayı dönüştürmeye yönelik her teknik yenilik ve enerji kaynağı, yeni bir dönem ve toplum yapısını da beraberinde getirmiştir.

Çalışma olgusu ise insanlık tarihinin en eski kavramlarından biri olarak toplumsal gerekliliğin bir yansıması şeklinde karşımıza çıkar. Sosyal bilimciler, kendi disiplinlerinin bakış açılarını esas alarak çalışma kavramına farklı anlamlar yükleseler de bu olgu üzerinde birçok mutabakat söz konusudur. En genel hatlarıyla çalışma olgusu insanın var olma mücadelesi olarak tanımlanabilir. Bu varsayımda dikkat edilmesi gereken asıl konu ise zaman ve uzamın yanı sıra kültürel realitelerdir. Dolayısıyla bir toplumun çalışma ve iş olgusuna yüklediği anlamın tarihsel süreçte farklılık gösterebileceği göz ardı edilmemelidir.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerine ışık tutması adına yapılan çalışmalarda bu dönemde iptidai bir iş bölümünün olduğu karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç göz önüne alındığında birlikte yaşama arzusunun ve iş bölümünün bir tezahürü olarak karşımıza çıkan ilk yapısal form aile olarak görülebilir. İnsanlık tarihinin en uzun dönemini oluşturan bu süreç çalışma hayatının başlangıcı olarak ele alınabilir. Bu dönemde cinsiyete dayalı iş bölümü ön plana çıkarken, insanlar mikro çevre istismarcılığıyla varlıklarını devam ettirdiler. Mikro çevre istismarcılığıyla toplanan ürünlerin kıtlığı sebebiyle bir şef seçtiler ve onun aracılığıyla belirli bir dağıtım mekanizması yoluna gittiler. Yerleşik hayata geçiş ile beraber ise coğrafyanın sağladığı çeşitli ürünlerden faydalanma imkânı buldular. İnsanlığın yerleşik hayata geçişinde ve toprağın çalışma hayatında ana unsur haline gelmesinde keşiflerin ve icatların büyük bir öneme sahip olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Toprağa dayalı çalışma sistemi, sosyal farklılaşma bakımından önceki dönemlere oranla daha net bir görüntü sağlamaktadır. Bu dönemde insanların bazıları diğerleri üzerinde yönetsel gücü ele geçirirken, belirli bir tabakalaşma sistemi de aynı dönemde görülmektedir. Coğrafi keşiflerin ve Kalvinist dünya görüşünün Avrupa’da egemenlik kazanmasıyla beraber ise insanın toprakla olan bağı önceki dönemlere oranla oldukça azaldı. Aslında hem coğrafi keşiflerden sağlanan hammadde fazlası hem de çalışmayı ibadetleştiren Kalvinist felsefe, bir taraftan feodal düzene meydan okuyarak sanayileşmenin ilk adımlarına ön ayak olurken diğer taraftan çalışma hayatına yeni bir düzen getirdi.

Çalışma hayatındaki asıl farklılaşmaların ise sanayileşme sürecindeki üretim bantlarında gerçekleştiği ifade edilebilir. Bu süreç siyasi, sosyal ve askeri gelişmelerden bağımsız olmamakla beraber her üç sosyal alanı da sonuçlarıyla beraber etkiledi. Fabrika işçiliği kavramı da bu dönemde ortaya atıldı ve çeşitli kalıplarla desteklendi. Süreç ilerledikçe mavi yakalı işçilere beyaz yakalı işçiler de eklendi ve görünüm daha karmaşık bir hal aldı. Daha önceleri adı sadece üretimle anılan işçiler artık tüketim endüstrisi çarkının bir parçası haline geldiler.

Bu makalenin temel amacı çalışma hayatında meydana gelen değişimleri sosyal farklılaşma bağlamında ele almaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kavramının neliği ve tarihsel süreçteki önemi sosyal farklılaşmalar temele alınarak incelenecektir. Bu yönüyle literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmakta ve özgün bir nitelik taşımaktadır.

2. Çalışma Kavramının Neliği

TDK çalışma kavramını “çalışmak işi, emek, say, mesai” gibi çeşitli kavramlarla açıklamaktadır. Weber’e göre (2014: 182-193) çalışma ya da iş teriminin zaman ya da çaba harcama biçiminde kullanıldığında yürütücü bir etkinlik olduğuna şüphe yoktur. Weber en temelde çalışmanın ruhsal ve fizyolojik koşullara göre yapılan bir eylem olduğunu ifade eder. Ona göre işi sürdürmeye yarayan

aletlere “araçlar”, işleyişi insana bağlı olana “donanım”, tümünden mekanik niteliktekilere ise “makinelere” demek gerekir.

İngiliz ekonomi tarihçisi Herbert Heaton (1985: 3) insanın yalnızca ekmekle ve tek başına bir hayat sürmesinin mümkün olmadığını ifade eder. Ona göre insan tarihsel sürecin her aşamasında bir gruba veya birden fazla gruba mensubiyet duymuştu. Bu gruplardan en samimisi ise şüphesiz aile idi. Aile ise diğer cinsten olanlarla birlikte yaşamak, işbölümüyle bir çalışma grubu meydana getirmek gibi çeşitli işlevleri yerine getiriyordu. Macar düşünür Karl Polanyi ise kaynakların tarihsel süreç boyunca karşılıklı bağımlılık ilkesi doğrultusunda paylaşıldığını ve yeniden dağıtıldığını ifade eder. Ona göre tarihsel süreçteki çalışma hayatını ve iktisadi davranışı toplumdan siyasetten, dinden ve kültürel faaliyetlerden ayrı bir yere konumlandırmak doğru değildir (Kitapçı, 2019: 1090).

Tarihsel süreç göz önüne alındığında çalışma kavramına bakış açısının büyük bir değişim geçirdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Bu değişim, topluluk ya da toplumların zaman uzam algıları başta olmak üzere, maddi ve manevi kültür kodlarına etki ederek, sosyal gelişme düzeylerinin ve anlayışlarının bir yansıması haline geldi (Gezgin, 2000: 61). Özellikle doğanın cimriliğinin katı olduğu süreçler, geçim mücadelesinin toplulukların en baskın karakteri olduğu dönemler olarak görülebilir. Tarihsel sürecin tamamında bu katılık, topluluğun geçim sağlamak için daha fazla gayretli olmasına ve aralıksız çalışmasına neden oldu (Veblen, 2005: 33). Bu yönüyle çalışma, insan ihtiyaçlarından kaynaklanan ve insanın toplumsal ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak görülebilir. Herhangi bir sosyal olgunun çalışma olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle üstlenildiği şartların özel olması gerekir diğer taraftan çalışmanın içeriğini dolduran eylemleri de içerisinde barındırması gerekmektedir (Ören & Yüksel, 2012: 36). Çalışma kavramı üretime giden yolda verilen emek ve çabanın tamamı olarak görülebilir. Çalışma bir diğer yönüyle doğaya ve sosyal çevreye meydan okumanın bir ürünüdür. Bu yönüyle tarihsel süreç içerisinde emeğe atfedilen anlamla yakın bir bağa sahip olduğu söylenebilir.

3. Çalışma Hayatına Dair İlk İzler “Mikro Çevre İstismarcılığı”

Sosyal bilimlerdeki genel düşüncenin aksine tarih öncesi topluluklarda da ilkel bir iş bölümü vardı. Her ne kadar arkeolojik bulgular işçilerin varlıklarını nasıl sürdürdüklerini açıklamaya yetmese de insanlık tarihinin eski dönemlerinde topluluğun bazı üyeleri, kendi şartlarına göre dokuma, demir işleri, seramik ve diğer gerekli elişlerini yapmakta uzmanlaşıyorlardı (Hilton, 1984: 20). M.Ö 10.000 yılına kadar, insanlar mikro çevre istismarcılığıyla hayatlarını sürdürmüşlerdi. Bu dönemde avcılık ve toplayıcılık yapıp avladıkları hayvanları tüketerek var olma mücadelelerine devam etmişlerdi. Avcı bir kabilenin üyeleri, avcılığın doğası gereği, yeterince ürün miktarı elde edemiyorlardı. Onlar elde ettikleri avı yeniden dağıtım için kabile şefine sunarak, böylece her avdan sonra grubun birbirine girmesini önleyebilecek bir yöntem geliştirmişlerdi (Polanyi, 2010: 92). Böylelikle sosyal dengeyi sağlayarak kolektif hareketi ve uyumluluğu artırmayı amaçladılar. Bu dönemde geliştirilen iş bölümü her ne kadar iptidai olarak görülse de grubun sürekliliğini sağlamak adına büyük bir öneme sahipti. Oldukça önemli olarak değerlendirilebilecek bu gelişme dönemin şartları düşünüldüğünde şüphesiz işlevsel bir yapıyı içerisinde barındırıyordu.

Çalışma hayatının değişimi ele alınırken iptidai iş bölümü kadar şehir hayatına geçiş ve şehir hayatındaki değişimlerde oldukça önemli bir konudur. Bu noktada Arkeolojik çalışmalardan yola çıkmak gerekir. Arkeologlar, M.Ö 8000 ile 7000 yılları arasını kapsayan, Jeriko adı verilen yerleşim yerinde, tapınak ve taş evler içeren bulgulara rastladılar. Böylece Jeriko’ya şehir adı verilmesi araştırmacılar tarafından daha mantıklı bulundu. Ortadoğu yerleşim yerleri de şehir hayatına dair işaretler taşıyan çeşitli özellikleri aşağı yukarı aynı dönemlerde edinmeye başladı. Anadolu’da ise şehir olarak adlandırabileceğimiz ilk yapı Çatalhöyük olarak görülebilir. Bu yapı, M.Ö 6000 yılının öncesine kadar uzanan zengin evler, kutsal yapılar ve sanat eserlerini içerisinde barındırıyordu (Tilly, 2012: 19). Dolayısıyla ilk olarak M.Ö. 8000 ve 6000 yıllarına tarihlendirilen ilk kentler küçük ölçekli yerleşik köy

ve kasabalardan çok da büyük farklılıklar göstermeyen yapılarıdır. Bu kentlerin küçük yapılardan oluşmasının en temel nedeni tarımsal verimin düşük, uzun mesafeli ulaşımın ise maliyet bakımından yüksek olmasıdır (Hatt ve Reiss, 2002: 29). Şehir olarak adlandırılabilir tarihsel yapılar çalışma hayatının yönünü ve iş bölümünü farklı bir boyuta taşıdı. Her bir şehir kendi gündelik yaşam formunu insanlara dikte ederken diğer taraftan insanların ne yapmaları gerektiğini organize ederek iş bölümünün gelişimine katkı sağladı. Böylelikle iptidai iş kolları ve roller gelişmeye başladı.

Tarihsel süreç içerisinde topluluklar belirli süreçlerden geçtikten sonra yaşam şekillerini değiştirdiler. Hayvan yetiştirme ve bu hayvanı kullanarak mahsul ekip biçme yoluyla yerleşik hayata geçiş başladı. Bu durum kitlesel bir boyut kazandığında ise insanlık tarihinin ilk devrimi olan tarım devriminin başlamasına neden oldu. Bu sürece kadar sadece tüketen toplumlar aynı zamanda üretebilen toplumlara dönüştüler (Özkan vd., 2018: 129). Tarımın insanlık tarihinin yönünü değiştirdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Hayvanların tüketilen bir varlık olmalarının yanı sıra üretime dâhil edilmesi ise tarımsal gücü kamçılayan önemli gelişmelerden biri olarak görülebilir. Tarım devriminden itibaren insanların emeklerini daha yaratıcı işlere sevk etmeleri giderek kolaylaşmış ve yerleşik hayata kitlesel geçişin kapıları açılmıştı.

Yerleşik hayata geçen topluluklar üretimlerini artırmak ve daha verimli hale getirebilmek için, çeşitli yöntemler geliştirmişlerdi. Bu konuda Nil, Dicle, Fırat, İndus vadisi ve deltalarında doğanın insanlara büyük bir hediye sunduğu göz ardı edilmemelidir (Heaton, 1985: 9,10). M.Ö. 3.000-2.000 yılları arasında Mezopotamya bölgesinde yaşayan insanlar çevrelerini inceleyerek kendi dönemlerine göre oldukça önemli matematiksel hesaplar yaptılar (Özkan vd., 2018: 129). Bu hesaplamalarla beraber; Nil, Dicle ve Fırat vadilerinin sakinleri tarla tarımı ve küçük çaplı el zanaatlarında önemli beceriler kazandılar. Aynı dönemde köyler, kentler veya tapınaklarda ikamet etmeleri, yakın çevreleriyle ticaret yapmaları ve bu tapınakların gelişmiş örgütlenme düzenlerinden faydalanmaları onlara büyük bir sosyal gelişme alanı sağladı (Heaton, 1985: 12). Bu sosyal gelişim, M.Ö 3000 ile 2000 yılları arasında küçük bir Mezopotamya şehir devletinin bölgede hâkimiyet kurmasına olanak sağladı. Yöneticiler, teolojik temele dayanarak bölgedeki diğer şehir devletlerinin hepsini fethettikten sonra onları şehir tanrısı Marduk'un kurallarını esas alarak yönettiler. Hammurabi ise Babil'in hükümdarı ve Mezopotamya'nın büyük kralı olarak ün saldı. Hammurabi, otoritesini yüce tanrılar Ani ve Enlil'den aldığı güç ile kuvvetlendirdi (Tilly, 2012: 17). Yeni üretim araçları ve icatlar sosyal değişimin sevk edici gücü olarak görülebilir. Ortaya çıkan değişim süreçleri bir yandan yeni statüler bir yandan da statülerin gölgesi olarak görülebilecek yeni sosyal rolleri üretti. Böylelikle yeni normlar ve kolektif davranış biçimleri gelişti. Bu durum siyasi gelişmeleri de beraberinde getirdi.

Doğu da bu gelişmeler yaşanırken batı öğretilerinde de çalışma hayatına dair izleri bulmak mümkündür. Avrupa, Mezopotamya ile karşılaştırıldığında aynı cinsten nehirler ve deltalardan yoksundu. Var olan topraklarda ise çalışma şartları oldukça ağır ve elde edilen ürün miktarı görece daha azdı (Heaton, 1985: 9,10). Sezar döneminin Germanik kabileleri göçebe değildi. İşi kölelere ve kadınlara bırakan arazi sahipleri tabakası (Grundherren) olan özgür kişiler vardı. Köleler iş gücünün önemli bir parçası değilken, savaşçı ve köylüler arasında ise statü farklılığı kayıtlı tarihin başından beri yoktu (Weber, 1978: 29). Dönemin Batı dünyasının anlam dünyası, çalışmayı kutsallaştırmaktan ziyade "öbür dünya işlerine dalmış" olarak nitelendirilen Doğu dünyasıyla paralel özellikler taşıyordu (Durning, 1998: 76). Dönemin insanları için var olan önemli normlar şeref ve eli açıklıktı. Bu ölçülerin dışına çıkan birey toplumun dışına itileceğini bilirdi. Sosyal saygınlık kazanma açısından cömertliğe ise yüksek bir statü atfedilmişti (Polanyi, 2010: 89). Bu dönemde insan emeği doğrudan bir öneme sahip değildi. Emeğe atfedilen anlamlar çeşitli arka planlara sahipti. Belirli statüler köleleri sevk edici gücü elinde bulundururken yönetici olarak adlandırılan bu insanlar kendilerine atfedilen statünün kabullenilmiş rol kalıplarından istifade ediyorlardı.

4. Toprağa Dayalı Çalışma Sisteminin Ortaya Çıkardığı Farklılaşmalar

Ortaçağın başlangıcı olarak her ne kadar kavimler göçü esas alınsa da bu döneme gelen süreçte insanlığın gelişimi adına en önemli icat tekerleğin keşfiydi. Tekerlekli araçlar çalışma hayatına tatbiki bakımından ilk olarak M.Ö 3000'lerden sonra yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Bu dönemdeki bir diğer önemli gelişme ise M. Ö. 1.500'lerden itibaren Hitit'lerin Anadolu'da demiri kullanmasıydı. Demirin askeri ve endüstriyel alana katılımı çok daha geç olacaktır.

Tarihler Orta Çağı gösterdiğinde toprak, temel üretim aracı olarak karşımıza çıkarken, bu dönemin nesnesi mülkiyet olarak görülebilir (Buğra, 2016: 90). Dönemin şartları esas alındığında sabanın icadı büyük bir öneme sahip olsa da Batı ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünde sabanın tarımsal verimliliğe yüksek bir katkı sağladığı söylenemez (Polanyi, 2010: 86). Orta Çağda hatta Ortaçağdan sonraki dönemlerde dahi, bir sabanla uzun bir sürede ancak 4 dönüm toprak sürebiliyordu. Biçme, dövme ve öğütme gibi işlemler ise oldukça yavaş, emek gerektiren süreçlerdi (Heaton, 1985: 9). Dolayısıyla insan emeği ve emeğin kullanımı oldukça değerli ve organize edilmesi şart olan bir ürün olarak görülüyordu.

Tekerleğin icadı ve sabanın çalışma hayatına tatbiki, tarımsal ve ticari bir toplumda, çok büyük bir etki yaratmasa da belirli alanlarda o işler için özel olarak hazırlanan makinaların kullanımı büyük kolaylıklar sağlayacaktı. Bu açıdan Avrupa Orta Çağı için en önemli dönüşüm noktalarından biri üzengi, koşum takımı ve at nalının bulunuşu ile beraber tarıma tatbiki oldu. Böylelikle atın termodinamik yeteneği beş kat arttı. Orta Çağ Avrupa ekonomisi yeniden şekillendi. Tarlayı sık sürmek mümkün hale geldi ve her yıl değişik ürün yetiştirilebildi. Tarlalar köylünün ulaşabileceği mesafe içine taşındı. Bu durum sosyal yaşama da etki ederek, tarla sahiplerine altı-aiyeli küçük köylerden kalkıp, kilisesi, meydanı, hapishanesi ve okulu olan yaşam alanlarına taşınma olanağı sağladı (Illich, 2000: 189). Dönemin Slavları, becerikli Alman öğrenciler aracılığıyla demir pulluğun kullanımını da öğrendi. Bu durum Germen etkisi olarak adlandırılmaktadır (Heaton, 1985: 122). Weber'e göre, Germanik özgür kişiler toprak egemen toplumda çok aşamalı olarak Orta Çağın siyasal haklarını kaybederek, ekonomik olarak yorgun köylülere dönüştü (Weber, 1978: 29). Yorgun köylüler Ortaçağ Avrupa toplumunu ayakta tutan asli unsur olmalarına karşın esamesi okunmayan içe kapalı bir grup olarak görülebilir. Onlar üretime katılmak dışında sosyal alanda oldukça önemsiz ve dışlanan kişilerden oluşuyorlardı. Yapmaları istenen ve beklenen tek şey daha fazlasını üretmeleriydi.

Daha fazla üretmeleri için tarlalar köylünün ulaşabileceği mesafe içine taşındı. Bu durum sosyal yaşama da etki ederek, tarla sahiplerine altı aiyeli küçük köylerden kalkıp, kilisesi, meydanı, hapishanesi ve okulu olan yaşam alanlarına taşınma olanağı sağladı (Illich, 2000: 189). Dönemin Slavları, becerikli Alman öğrenciler aracılığıyla demir pulluğun kullanımını da öğrendi. Bu durum Germen etkisi olarak adlandırılmaktadır (Heaton, 1985: 122). Demir pulluğun kullanımının öğrenilmesi tarımsal hayatın gelişmesi açısından önemli bir yere sahipti.

Toprağın, feodal düzenin mihver unsuru olmasıyla beraber askerî, idarî ve siyasal sistemde bir takım değişimler yaşandı. Bu sistemdeki statü ve rol dengeleri, yasal ve geleneksel normlarca ortaya konuldu (Polanyi, 2010: 116). Böylece feodal sistem hüküm sürerken, toprak sahipleri yasa koyucu rolünü üstlendiler (Gölçek & Köktaş, 2016: 97). Özellikle 10. ve 11. yy'dan sonra feodal yönetici sınıfın sosyal sistem içerisindeki yerinde gözle görülür bir değişiklik oldu. Yargı gücü ve yargı gücünde saklı olan zorla el koyma ve kar edinme hakkı, yalnızca kontlara değil, önce kastelyanlara bir şatodan kontrol edilen uzak bölgeler lordlara ve hatta bir ya da iki köye sahip lordlara kadar inmişti (Hilton, 1984: 16). Ortaçağ, kilise iktidarı ise siyasal iktidara karşı bir denge unsuruydu. Bunların her biri kendi alanında egemen kabul ediliyordu. Ancak kilise, iktidardan daha üstündü (Carr, 1989: 216) Ortaçağ şövalyeleri ise kaprisleri, inatlaşmaları ve tutturmalarıyla güçlü bireycilik örnekleri sergiliyordu (Buğra, 2016: 84). Bu tarihsel farklılaşmalar insanlığın daha önceki dönemlerinde karşılaşmadığı çeşitli

imtiyazları beraberinde getirdi. Dönemin insanları servet, güç ve prestiji bir statüyü tanımlamak adına kullanıyorlardı. Statüyü işgal eden insanların yapıp ettikleri diğerleri tarafından kanıksanmıştı. Böylelikle yeni statülerin doğuşu gitgide hızlandı.

Avrupa'da toprağın ve emeğin ana unsur olduğu bu dönemde "krallar, soylular, kilise mensupları, köy papazları ve köylüler" şeklinde toprağın egemen olduğu bir statü modeli karşımıza çıkar. İlk dört sınıf toprağın gerçek sahibiydi. İlk üç sınıf ise zamanlarının tamamını alan askeri, dinsel ve siyasal yükümlülükleriyle ya da hobi olarak tarımcılık yapma zevkleriyle meşgullerdi (Heaton, 1985: 85). Son grubun oluşturduğu serfler ise; feodal toprak sahibi aristokrasinin klasik biçimini aldığı dönem sırasında, köylü bağımlılığı ile beraber ortaya çıkmıştı. Bunlar içerisinde toprak mülkiyetine dayalı olarak, hizmet zorunluluğuna bağlı olan ya da olmayan malikâne köleleri de vardır. Diğer taraftan özgür köylülerin güçlü ya da tehditkâr komşularına itaat ettirilerek ya da bir azize tapınmak üzere inşa edilen bir manastır topluluğunun buyruğu ve koruması altına girme ihtimalleri de vardı (Hilton, 1984: 13). Bu iki seçeneğe sahte özgürlük ortamı köylülerin sosyal baskıya uğramaları ve daha fazla üretmeleri için bir araç olarak kullanılıyordu.

Serfliğin özü, köylü ailesinin emeğini ve ürünün artan bölümünü, yeniden üretimde bulunması için lordun hizmetine sunmasına dayanıyordu. Artı emek ya doğrudan lordun topraklarında malikânenin merkez çiftliği olarak kullanılır ya da ürün, aile mülkiyetinde para biçiminde kar olarak elde edilirdi (Hilton, 1984: 12). Toprak beyi rolünü yerine getirenler ise çalışma sırasında yiyecek içecek vererek veya her ikisini birden vererek ya da çalışma bittikten sonra onlara bir armağan takdim ederek köylülerin acılarını unutturmaya çalışıyorlardı. Mesela çalışma sırasında yalnızca ekmek veya peynir gibi katı gıdaların yanında et, balık veya kuvvetli bir çorba ve bunlarla birlikte bira veya şıra verilmekteydi (Heaton, 1985: 92). Köle sahipleri ve serf Lordları, serfleri kendi toplumlarının ve sınıflarının tam da temeli gibi gördükleri için bu sistemden yanaydılar (Hobsbawm, 2003b: 204). Lordlar ve toprak beyleri, serfler olmadan kendi statülerini tanımlayamazlardı. Dolayısıyla gücü elinde bulunduran sınıfın köleler ya da serfler olmadan sistemin devamını hayal etmeleri olanaksızdı. Lordlar hem statülerini hem de statülerini devam ettirebilecekleri araçları serflere borçluydular. Bu noktada bazen dini bazen de sosyal sistemdeki rollerini birer araç olarak kullanıyorlardı.

Ortaçağ Avrupa'sında dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli konuda dinin çalışma hayatına ve kazanca nasıl baktığıyla alakalıdır. Batının inanç sistemini oluşturan İncil bu döneme kadar az ile yetinmeyi öğütlediği düşünülen bir dini sistemdi. Bu dönem Hristiyanlığının önde gelen isimleri; Assisili Aziz Francesco, Aziz Thomas Aquinas, Aziz Augustine asırlar boyunca gelen kilise liderlerinin tümü, normalden fazla zenginliği bir günah olarak kabul etmişlerdi. Dolayısıyla antik çağlardan Ortaçağ'a kadar yoksulluk andı içeren keşişler başarılı tüccarlardan daha yüksek sosyal statüye sahip olmuşlardı. Bu dönemin zihniyetini şu sözlerle açıklamak mümkündür: "Eğer tüm dünyayı kazanıp, kendi ruhunu kaybedecekse, bunun bir insana faydası nedir?" (Durning, 1998: 76).

Sosyoloji literatürünün önde gelen isimleri bu dönemi ele alırken çeşitli paradigmalardan faydalanmışlardır. F. Tönnies toplumların değişim modellerini ele aldığı çalışmalarında cemaat-cemiyet şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Ona göre Ortaçağ cemaat tipi farklılaşmanın esaslarının hâkim olduğu bir dönemdir. E. Durkheim'ın klasik sınıflandırmalarından olan mekanik ve organik dayanışma tipleri temele alındığında ise Ortaçağ, bireysel farklılıkların az olduğu, toplum üyelerinin ortak bir görüş üzerinde mutabakatlarının daha kolay olduğu mekanik dayanışma aşamasına denk gelmektedir.

Özellikle pazar öncesi çalışma hayatı olarak nitelendirilen ve ortaçağın karakteristik özelliklerini barındıran bu tarihsel süreçte üretim ve tüketimin kolektif olduğunu ve günümüz anlamında bir uzmanlaşmadan söz edilemeyeceği için üretim fazlasının da olmadığını söylemek mümkündür. Dönemin sosyal örgütlenmelerini ve farklılaşmalarını de bu realite üzerinden okumak gerekir.

4.1. Aile Tipi İşletmeden “Pazara” Geçiş

Ortaçağ'ın son dönemlerine doğru göze çarpan en önemli gelişme aile işletmelerinin, fazladan ürün ortaya koyan büyük tarım bölgeleri ile ticaret kentlerindeki kent pazarları arasında ağ benzeri yapılar meydana getirmiş olmalarıydı (Tilly, 2016: 53). Belirli bir mübadele yoluyla ürünlerin değiş tokuşa tabi olduğu kent pazarlarında malların gereklerine göre toplumsallaştırılması, kullanım mallarının maddi kaynaklarının özgülmesi ve pazar özgürlüğünün sağlanması gerekiyordu. Pazarın özgürlük ölçüsü, kullanım mallarının, özellikle de üretim ve ulaşım ağının yaygınlığıyla alakalıydı (Weber, 2014: 180). Her mal üretim aşamalarında belirli bir emeğin karşılığında ortaya çıkıyordu. Bu mallar mübadele edilirken elde edilmesinin zorluğuna göre çeşitli şekillerde sınıflandırılıyordu. Diğer taraftan pazarlar bir nevi sosyal paylaşım alanlarıydı. Kültürel aktarımın yoğun yaşandığı mekânsal birliktelikler sağlıyorlardı.

Erken tarihteki pazar; hane, akrabalık veya kabile bağıyla birbirlerine bağlı olmayan kişiler için tek barışçıl mekândı. Katılımcılar birbirlerine yabancıydı. Pazar topluluğu en kişiler üstü gruptu, ama karşılıklı çıkar ilişkisi vardı. Bunun nedeni, pazar ne kadar kişiler üstü olursa, katılımcıların mücadelesinin o kadar salt fiili ya da potansiyel takaslara yönelmesi ile alakalıydı. Bu şekilde, pazar resmi düzeni içerisinde barındıran, gönüllü ya da zoraki, herhangi bir birliğin (Vergesellschaftung) tam karşıtıydı (Weber, 1978: 70). Bu dönemde bir yandan evlerde diğer yandan laik ve kilise kodamanlarının çiftlik ekonomilerinde uzmanlaşmış zanaatçılar görmek mümkündü (Hilton, 1984: 20). Çeşitli alanlarda uzmanlaşmanın görüldüğü bu dönem zanaatkarlık hünerleriyle beraber toplulukta temayüz eden bir birey modeli de doğurmuştu. Bu dönemde daha önce rastlanmayan değişik konumlardaki insanların başka statüdeki insanlara özgü bireycilik gösterilerine giriştiği görülmekteydi (Buğra, 2016: 84). Weber, Batı feodalizmindeki kent topluluklarında kazanılan bu statülere, birey modeline ve politik özerkliğe Asya kentlerine kıyasla büyük önem vermişti (Hilton, 1984: 18). Polanyi'ye göre (2010: 88) ise Ortaçağ Avrupası genel olarak eski İran, Hindistan veya Çin'le aynı düzeydeydi; zenginlik ve kültür açısından kesinlikle iki bin yıl öncesinin Mısır Yeni Krallığıyla dönemin Avrupası boy ölçüşmezdi.

5. Feodalizmin Sonunu Getiren Ya Da Sanayileşmenin Gelişimine Etki Eden İki Önemli Faktör

Polanyi, İngiltere'de 14. yüzyılda başlayan feodalizmin ortadan kaldırılması sürecini insanı topraktan ayırma süreci olarak tanımlar. Bu süreç ekonomik bünye başta olmak üzere her unsurun en yararlı olacağı yerde kullanılabilmesini sağlayacak biçimde çeşitli unsurları ayırtmak anlamına geliyordu. Feodalizmin sonunu getiren birçok sosyal ve teknolojik gelişmeden söz etmek mümkündür. Bu gelişmeler içerisinde coğrafi keşiflerin ve Kalvinist dünya görüşünün feodalizme meydan okuduğunu ve sanayileşmenin doğuşunda büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Coğrafi keşifler köle ticaretine meşru bir zemin hazırlarken, hammaddeye duyulan ihtiyacı karşılama açısından sürecin belirleyici unsurlarından biri olmuştu. Kalvinist dünya görüşü ise “Tanrı'nın Krallığını inşa etmek” için kültürel bir belirleyici özelliği taşıyordu. Kalvinizm çalışma hayatına yeni bir zihniyet sundu. Böylelikle sanayileşmenin doğuşuna zihniyet boyutuyla katkı sağladı.

5.1. Coğrafi Keşifler

Avrupa ve özellikle Güney Portekiz, 14.yy sonlarından itibaren Kara Ölüm'ün etkileri sonucunda önemli bir nüfus eksikliği sorunuyla karşı karşıya kalmıştı (Arnold, 2001: 19). XV. Yüzyılda, deniz aşırı gemilerin gelişen inşası Portekizliler tarafından ilk seferleri beraberinde getirdi (Illich, 2000: 189). Aslında 15 ve 16. yüzyıllarda, Avrupa'nın, dünyanın geri kalan kısmı hakkındaki bilgisinin temel bir dönüşüme uğraması da bu konuda oldukça etkili oldu. 13.yy da Avrupalıların haritaları sadece tahminlere dayanıyordu. Kendi kıyılarının ötesinde kalan bölgeleri ise haritalar genellikle tamamen yanlış gösteriliyordu. Columbus'un 1492'de Atlantik'i ilk geçişini izleyen 30 yıl içinde Portekizliler Ümit Burnu'na ulaşmıştı. Hatta Çin'e ve Japonya'ya kadar ilerlemişlerdi. 1521'de Pasifik geçilmiş ve dünya

insanlık tarihinde ilk kez denizden dolaşmıştı (Arnold, 2001: 7). Bu sürece İspanya'nın Avrupa tarafından yeniden ele geçirilmesi ve Müslümanların yönettiği mekânların yeniden alınması da eklenebilir (Braudel, 1990: 118). Coğrafi keşifler kültürel karşılaşmalar ve küreye sığmayan insanlar için yeni bir uzamın habercisiydi. Bu mekânsal buluşmalar her kültürde yeniden yorumlanıp farklı bir etkiyi beraberinde getirdi. Coğrafi keşiflerin yarattığı sosyal değişme insanlık tarihinde daha önce görülemeyecek bir hıza sahipti. Bunun yanı sıra uygarlığın maddi boyutunda da önemli gelişmelere sahne oldu.

Coğrafi keşiflerden elde edilen yeni malların büyük çapta artan arzı dış kıtalardan Avrupa'ya akmaya başlamıştı. Avrupa malları ise daha geniş pazarlar bulmaya başlamışlardı. Avrupalılar bu süreçte nispi olarak Amerika'ya göç etmişler ve kendi emeklerine Afrika'dan getirilen kölelerin emeklerini de ilave etmişlerdi (Heaton, 1985: 231). Köleler genellikle farklı yerlerden devşirildiklerinden, ırkları ve nitelikleri de farklı olmuştur. Mesela köle beyaz veya siyah olabilir. Akdeniz çevresindeki krallıklardan birine mensup veya yerli bir Yunan'da olabilir. Bunların nitelikleri birbirinden ayrı özellikler gösterebilirdi (Heaton, 1985:29). Ancak bu süreçte en çok siyah köle ticareti, Büyük Sahra'nın öte yakasından Kuzey Afrika'ya yapılan altın kervanı seferlerine eşlik etti (Arnold, 2001: 19). Bu süreçte bir meta olarak alınıp satılabilen insanlar en iyi ihtimalle emekleri açısından istismar edildiler. Coğrafi keşiflerin sonucunda alıp satılan insanlar bir tarlada ya da bir toprak sahibinin hanesinde günlük ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde sınırlı bir yaşama sahipti. Her gün bir önceki günden daha fazlası bekleniyor ve toprak beyinin gözüne girmesi gerekiyordu. Böylelikle aranan emek köle ticaretiyle bulunmuş oldu.

Deniz aşırı ticaretten elde edilen emek ve sermaye zenginliği ile beraber Amerika'da ve Asya'da daha ileri imparatorlukların inşa edilmesi girişimleri başladı. Bu süreç daha fazlasını elde etmek adına çeşitli girişimlerin finanse edilmesine yardımcı oldu. Ciddi oranda sermaye edinilen bu dönem aynı zamanda, doğrudan ya da dolaylı olarak, kapitalizmin ve sanayi devriminin daha da gelişmesi aracılığıyla, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kendisini gösterecektir (Arnold, 2001: 63). Bu süreç Avrupa ekonomisi için yeni bir iktisadi büyüme dalgası yakalaması açısından önemli bir zaman dilimi oldu. Özellikle ulaştırma teknolojisinde yaşanan gelişme ile Hint okyanusunun geçilmesi ve Atlantik okyanusunun batısına ticaretin başlaması, çalışma hayatında, sömürgecilik faaliyetlerinin hem kıta Avrupa'sında hem de dünya iktisat tarihinde dönüşümüne yol açmıştı (Yılmaz ve Koyuncu, 2020: 1023).

Coğrafi keşiflerin ortaya çıkardığı önemli farklılaşmalardan biri de burjuvanın değişen konumu ile alakalıdır. Tigar ve M. R. Levy'nin kaleme aldığı Hukuk ve Kapitalizmin Yükselişi adlı eserleri bu duruma ışık tutmak açısından oldukça önemlidir. Onlar, Burjuvaları ortaçağda "eli kılıçlı düzen düşmanları, yasalara karşı çıkan isyankârlar" olarak tanımlarken, 16. Yüzyıldan sonra Burjuvaların yasa koyucu konuma geldiklerini ifade ederler (Buğra, 2016: 67). Burjuva, coğrafi keşiflerden sonra yalnızca devletin ve Tanrının dışında kimsenin emri altına girmeyen biri değil, daha çok kendisi emir veren biri olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla Burjuva artık sadece bir işveren, girişimci ya da kapitalist olmaktan çok sosyal alanda "sahip" ya da "efendi" (Fabrikherr) "patron" ve şefi. Dolayısıyla evinde ya da iş yaşamında, Burjuvanın benlik tanımı ister yapay ister gerçek olsun, biçimsel iddia bakımından, dönemin bütün endüstriyel dogmalarında hayati bir öğeydi (Hobsbawm, 2003b: 268). İlerleyen süreçte, J.J. Rousseau, burjuvayı, barıştan ziyade özgürlüğü tercih ettiği için, vatansızlıktan uzak olmakla suçlayacaktır (Polanyi, 2010: 40). Burjuvanın yeri coğrafi keşiflerle beraber pekişmişti. Burjuva artık çalışmaya ihtiyaç duymadan sanata, av, entelektüel hayata uyum sağlayacak çeşitli özgürlüklere kavuşmuştu. Artan köle ticaretinde ve hammaddede belirleyici role sahip oldu. Böylelikle hayatın her alanında belirleyici bir role kavuştu.

5.2. Kültürel ya da Dini Saikler

Çalışma hayatını ve sanayileşme sürecini meydana getiren, insanın toprakla olan bağının gevşetildiği bu dönemde yeni bir farklılaşma algısı ortaya koyan çeşitli saikleri incelerken göz ardı edilmemesi gereken konulardan biri de sosyal ve kültürel unsurlarda meydana gelen değişimlerdir. Avrupa için değişime ve farklılaşmaya sebep olan başlıca unsurlardan biri Kalvinist dünya görüşüdür. Dolayısıyla Sanayi Devrimini meydana getiren ve kapitalist düşünce biçimine dini bir meşruiyet alanı sunan önemli konulardan biri de Kalvinist dünya görüşü, Lutherizm, ya da Weber'in tabiriyle Protestan ahlakı olarak görülebilir.

Maslow (2001: 212), fiziksel ihtiyaç içerisinde olan insanların öncelikle, bu tip ihtiyaçlarını düşünmek zorunda olduğunu belirtir. Sosyal belirleyiciler ise bu süreçlerdeki önemli etkenlerdendir. Kalvinizm'in Avrupa'da yarattığı etkiyi anlamak için farklı dinlerinde çalışmaya yönelik mutlak doğrularını göz ardı etmemek gerekir. En hor görülen Hindu kastlarında bile, hırsızlar da buna dahil, çalışanlar kendilerini işletmelerinde dinin belirli tanrıları tarafından iradeleri takdir edilmiş olarak tanımlarlar. Bu durumu, üyelerinin yaşamdaki özel görevleri olarak tahsis edilmiş görürler. Her kast ise kendine verilen mesleğin teknik olarak mükemmel icrasıyla kendisini daha duygu dolu ve değerli hisseder (Weber, 1978: 562). Kast sistemi daha çok ruh ve varsayımların bir sonucu olarak, el sanatlarında ve zanaatkarlık türünde emek uzmanlaşmasını temele alıyordu. Dolayısıyla Kast ayrımını azaltmayı amaçlayan tüm girişimlere rağmen, Kast sistemine dayanan belli sosyal direnç mekanizmaları, farklı zanaatlardan oluşan zanaatkarların belirli bir fabrikada aynı anda birlikte çalışmasını engelliyordu (Weber, 1978: 560). Diğer taraftan Budist manastır düzenlemelerinde "Çalışmaya ekmek yoktur" vecizesi sıkça rastlanan ve misyonerler için geçerli olan bir mottodur. Bu motto, peygambervari propagandanın ana nedenlerinden biri olarak görülüyordu (Weber, 1978: 567). Sosyal yaşamın önemli bir parçası olan çalışma ve emek sarf etme işi değerler hiyerarşisinin ortaya koyduğu çeşitli normlarla yakın bir ilişki içerisindeydi. Bu yönüyle sosyal yapının temel belirleyicilerinden beslenerek ortaya koyulan dünya görüşünden çeşitli izler taşır. Kalvinist dünya görüşünün çalışmaya ve birikime yönelik öğretisinin önemi de bu noktada daha iyi anlaşılacaktır.

Kalvinist Protestanlık anlayışıyla beraber Hristiyanlık'ta çalışmanın adeta bir ibadet mertebesine yükseldiğini görebiliriz. Böylece çalışmak salt maddi ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir çaba olmaktan çıkıp, Tanrı'nın emirlerine uymanın bir aracı olarak görüldü (Gezgin, 2000: 64). Kalvinist dünya görüşü en temelde teşvik edilmeyi bekleyen bütün tüccar, zanaatkar veya çiftçilerde yeni bir anlam dünyasının oluşumuna katkı sağladı. Eski zihniyete göre işinde sıkı çalışmış olan fakat bunun Hristiyanlıkla bir bağı olup olmadığı konusunda çeşitli yönlerden kuşkulu olan insanlar bu anlayışla beraber Tanrıya hizmet ettiklerini öğrenmişlerdi. Dolayısıyla Kalvinist görüş işçilerin ve diğer sosyal kesimlerin faaliyetlerini kutsallaştırmış, onlardaki aşağılık duygusunu uzaklaştırmış, dahası yeni bir dünya görüşü sunmuştu (Heaton, 1985: 214). Bu yönüyle Kalvinist mezhepler, iktisadi başarıları seçilmişliğin kanıtı olarak görüyorlardı. Bireyler, seçilmiş olabilmek için ve dünyadaki belirsizlikten doğan kaygıdan kurtulabilmek için çalışmaya iman derecesiyle bağlanmışlardı. Bu durum ise bireyleri seçilmişliklerinden emin olabilmek için belirli bir meslekte uzmanlaşıp, aynı zamanda aralıksız çalışmanın en iyi yol olduğu düşüncesine itmişti (Aron, 1986: 373).

Kalvinizm bireylerin çalışma hayatında yüksek başarılar elde etmelerini temel hedef haline getirmişti. Kalvinist dünya görüşüyle beraber bireyler yaptıkları iş ne olursa olsun en iyisini yaparak Tanrı'nın buyruklarına hizmet ettiklerine inandılar. Böylelikle Kalvinist'lerin hem çalışmaya duydukları inanç ve şevk hem de yaptıkları işlerle olan bağları giderek arttı. Bu durumun temelinde seçilmiş olduklarına dair inanç yatıyordu.

Kalvinist öğretisi, ruhban sınıfını ve idari aygıtı, kraliyetin amaçlarına uygun biçimde işbirliğine katmanın yanı sıra küçük devletlerin yöneticilerine de kendi uluslarının farklılıklarını büyük

imparatorluklar karşısında tanımlamak için mükemmel bir fırsat verdi (Tilly, 2012: 187). Bu yönüyle hem çalışma hayatını hem de idare biçimini yeniden şekillendirdi.

Max Weber Kalvinizm’le ya da kendi ifadesiyle Protestan Ahlakı olarak adlandırdığı düşünce biçimiyle, genelde batının özelde ise Orta ve Batı Avrupa’nın ticari zihniyetindeki değişimlere dikkat çeker. Ona göre Protestanlık öncesi dönemdeki kurallar feodal kilisenin kırsal egemenliğine dayalıdır. Weber bu noktada Protestanlığı ticari sınıfın güç kazanmasıyla Hristiyanlık ile ticareti uyumlu hale getiren bir revizyon unsuru olarak görmüştür (Heaton, 1985: 214). Weber’in kapitalizm olarak adlandırdığı asıl şey endüstriyel kapitalizm olarak görülebilir. Weber’e göre endüstriyel kapitalizmin asıl şartı Protestanlıktan kaynaklanan iktisadi düşünce biçimidir (Torun, 2002: 89). Weber kapitalizmi doğrudan elde etme içgüdü, kazanç arzusu ya da kâr hırsının üzerine temellendirmez. Ona göre; kapitalizm ancak bu irrasyonel güdülerin, en azından rasyonel olarak dengelenmesiyle eşdeğerdir (Weber, 1985: 15). Marx ise Kalvinist Protestanlık gibi inanç biçimlerinin, mal üretimi üzerine kurulan, üreticilerin ürünlerini ortaya koyarak toplumsal ilişkilere giriştikleri, böylece kendi bireysel özel işlerini homojen insan emeği ölçüsüne indirgedikleri sosyal bir alana hizmet ettiklerini ifade eder (Marx, 1974: 140).

6. Fabrika İşçiliğinin Doğuşu

Fabrika işçiliği makineleşme ve bireysel emeğin üretim bantlarında uyumuyla ortaya çıkan kolektif uzmanlaşmanın bir sonucu olarak görülebilir. Sanayi devriminden sonra kitlesel üretimin yaygınlaşmasıyla bireylerin belirli bir alanda ve üretimin belirli kısımlarında verdikleri emekle imgelenmektedir. Bu dönemde kapitalistler daha fazla emeği kitlesel üretim bantlarına çekmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

Fabrika işçiliğinin temelini oluşturan sanayileşmenin tarihini saptamak, oldukça zor bir konudur. Bunun en önemli sebeplerinden biri sanayi üretiminin ilk olarak kırsal aile işletmeleri ile küçük ve dağınık atölyelerde genişlemeye başlamasıyla alakalıdır. Fabrika işçiliğinin doğuşuna etki eden önemli gelişmelerden bir diğeri de yasal düzenlemelerdir. Yoksullar yasası fabrika işçiliğinin doğuşuna dolaylı yünden katkı sağlamıştı.

Sanayileşmenin başlangıç tarihi olarak 17. ve 18. yüzyıllarda, Liege ile Zürih gibi sermaye kırsal alanlarda başlayan ve kentlerde bulunan küçük ölçekli imalat haneler işaret edilebilir (Tilly, 2016: 48). Bu tespit bir başlangıç tarihini işaret etmesi açısından önemlidir.

Özellikle 17. Yüzyılın başında, 1601’de çıkarılan Yoksullar Yasası gücü yerinde olan yoksulların kilisenin onlara sağlayacağı çeşitli işlerde çalışabilmeleri amacıyla çıkarıldı. Onların bazı masrafları kiliseye aitken, kilise ise bu masrafları yerel vergilerle karşılama gücünü elinde bulunduruyordu (Polanyi, 2010: 138). İlk yoksullar yasasını takriben, 1692’de dünyanın ilk “Merkez Bankası” İngiltere’de kurulmuştu. Altın karşılığında, emanet edilen altının miktarını gösteren bir banka notu şeklinde çeşitli belgeler yürürlüğe konuldu. Bu belgeler çalışma hayatının önemli unsuru olan kâğıt parayı tedavüle sokmuştu (Ören & Yüksel, 2012: 43). 1776’da ise Fransızların “Page des lumieres” dedikleri ileride aydınlanma olarak anılacak çağda, tarihte ilk kez işçilerin ve çalışanların minimum miktarda elde edecekleri gıda, barınak ve giyecek gibi konulara düzenleme getirildi. Daha önceleri oldukça zor temin edilen çay bile bu süreçten sonra işçilerin ulaşabileceği bir içeceğe dönüştü (Skousen, 2011: 15). Böylelikle kitlesel üretim teşvik edilmeye başlandı.

1795-1834 Yoksullar yasası hiçbir işçinin “açlıktan korkmak durumunda olmadığı”, ne kadar az kazanırsa kazansın, kilisenin işçiye ve ailesine bakmakla yükümlü olduğu iddiasına dayanıyordu (Polanyi, 2010: 139, 140). 1832’de çıkarılan Reform Tasarısı ve akabinde imzalanan 1834 Yoksullar Yasası, bu sürecin önemli sac ayakları olarak görülebilir (Polanyi, 2012: 129). Engels “İngiliz İşçi Sınıfının Durumu” adlı eserinde, Marx ise Kapital’in I. cildinde; 1842, 1849, 1856, 1876 yıllarında

çıkarılan Yoksulluk Yasalarını çeşitli yönleriyle değerlendirmişti. Onlara göre bu yasaların asıl çıkış noktasında; sermaye birikimi yatmaktaydı. Engels ise yoksulluk yasalarının bir sonucu olarak sermayenin yarattığı kitlenin emek sömürüsünü arttığını iddia etmekteydi (Öztoprak, 2004: 8). Bütün bu iddialara rağmen sermaye sahiplerinin doğrudan çalışanları sömürmek adına hareket ettiğini söylemek ideolojik bir yaklaşım olacaktır. Ortaya konulan yasalar kapitalistlerin, daha çok emeğin kitlesel üretime katılımını temin etmek için kullandıkları çeşitli yöntemleri kapsamaktaydı. Bu doğrultuda fabrika işçilerinin temel beklentilerine kısıtlı dahi olsa karşılık verildiği söylenebilir.

Fabrika işçiliğinin doğuşuna, 18. yüzyılda ortaya çıkan buharlı makinaların katkısı oldukça büyüktür. Buharlı makinaların icadıyla beraber ortaya çıkan ilk Sanayi Devrimi bilimsel çalışmaların artmasına ve teknolojik gelişmelerin ivme kazanmasına neden oldu. Bu süreç hem küçük ölçekli atölyelerin yerini fabrikaların almasında hem de üretime makinelerin tatbikiyle daha kolay bir hal aldı (Özkan vd., 2018: 129, 130). Polanyi'ye göre (2010: 73) sanayi devriminin temelinde, üretim aletlerinin neredeyse mucizevi denebilecek ilerlemesi yatıyordu. Bu ilerleme, halktan insanların yaşamında kökten bir sarsılmayla birlikte tarihteki yerini aldı. Hobsbawm'a göre ise (2003a: 40) sanayi devrimini yapmak için fazla bir düşünsel incelik gerekmiyordu. Devrimin teknik yenilikleri (uçan mekik, iplik hüküm aleti, masura makinesi) son derece gösterişsizdi ve kendi atölyelerinde deney yapan zeki zanaatkarların ya da doğramacıların, fabrika işçilerinin ve çilingirlerin faaliyet alanını hiçbir biçimde aşmıyordu. Hatta James Watt'ın buhar makinesi (1784) gibi Devrimin bilimsel bakımdan en karmaşık aygıtı bile, bu yüzyılda bilinmekte olan fizikten daha fazlasını gerektirmiyordu.

Fabrikanın ve mavi yakalı işçilerin doğuşunu sadece teknolojik, yönetsel ya da siyasi gelişmelerle ele almak doğru olmayacaktır. 16. yy.'dan itibaren, Aristokrasiye girmeyi hedefleyenler için, çeşitli çözümler vardı. Dolayısıyla soyluluk unvanları elde etmek mümkündü (Braudel, 1990: 55). Özellikle 17.yy'ın iklimini oluşturan aile otokrasisi ve küçük ölçekli el sanayi günümüz anlamında kapitalist bir örgütlenmeye kılavuzluk etmekten uzaktı. Dolayısıyla, özel teşebbüs, askeri ya da bürokratik olsun, büyük ölçekli iş idaresinin çeşitli yöntemlerine başvurmak zorundaydı (Hobsbawm, 2003b: 268). Aşağı yukarı aynı dönemlerde, özel orduların arkalarına alan büyük soylular, memnuniyetsiz halk yığınlarını peşlerine katarak çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Bu dönem, özerk askeri kuvvetlerin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı (Tilly, 2016: 247). Aristokrasinin bu buhranlı dönemi 1789-90'da, devletin yönetimini ele geçiren hukukçu, memur ve diğer burjuvaların süratle eski araçları olan, derebeylerini, senyörlerin hizmetçilerini, liyakatsiz şekilde makam edinenleri azletmeleri ile sonuçlandı (Tilly, 2012: 190). Bu tip siyasi gelişmelerin merkezi yönetimlerin doğuşuna doğrudan etki ettiği ifade edilebilir. 17. yy'dan itibaren ortaya çıkan siyasi gelişmeler sanayileşmenin hız kazanmasıyla beraber insan emeğinin farklı alanlarda ve kitlesel üretimde kullanımına olanak sağladı. Bu konuda askeri gelişmelerin önemini de göz ardı etmemek gerekir.

1700'lerden itibaren savaşların maliyeti olağanüstü şekilde yükselmişti. Devletler kendi nüfuslarının kaynaklarını ve insan gücünü kullanarak kalıcı orduları kurup bunları finanse etmekte oldukça zorlandılar. Nihayetinde, sermayenin belirli kanatlarına ihtiyaç duyup teknolojik gelişimleri askeriye tatbik ederek Avrupa'daki hâkim devletler halini aldılar. Sermaye destekli olarak ya da zorlama denebilecek bu yolun en iyi örnekleri ise Fransa ve Prusya'dır (Tilly, 2016: 53). Savaş maliyetlerinin yükselişi ve insan kaybının giderek ciddi boyutlara ulaşması sanayiye teşvik edici unsurlardan biri olarak görülebilir. İnsan emeğine duyulan ihtiyaç ve sanayide insan emeğinin kullanılmasına olanak sağlama isteği kitle imha silahlarına ve savaş sanayisinde yeni gelişmelere kapı araladı.

Sanayileşmenin gözde uzamlarından biri olan İngiltere'de sömürge ticareti, pamuk endüstrisini yarattı besledi ve dahası çalışma hayatına yeni bir soluk getirdi. 18. yy İngiltere'sine bakıldığında pamuk endüstrisi, Bristol, Glasgow ve köle ticaretine ev sahipliği yapan Liverpool gibi büyük sömürge liman kentlerinin hinterlandını da geliştirdi. Günümüzden bakıldığında pek de insanı olmayan

ölçülerde genişleyen köle ticareti, her bir adımda pamuk endüstrisinin gelişimine yol açtı (Hobsbawm, 2003a: 43). Yün sanayiinin ülkeler için bir servet kaynağı olduğu bu dönem pamuklu dokuma sanayinin de kurulmasına etki etti. Ayrıca, yerli dokumacılığa ve yerli yün arzının çeşitli yönlerden artışına da sebep oldu. Bu realiteler, toprağın çevrilmesi eylemiyle beraber ekilen çeşitli toprakların otlığa dönüşümünü ve ekonomik gelişimi de beraberinde getirdi (Polanyi, 2010: 78). Dolayısıyla 1830'lara kadar İngiltere'nin ekonomik yönden refaha ermesinde pamuğun endüstride, inşaat makinelerinde, kimyasal iyileştirmelerde, endüstriyel aydınlanmada ve diğer etkinliklerde yarattığı talep önemli bir yere sahipti (Hobsbawm, 2003a: 47). Sanayileşmenin beşiği olarak görülen İngiltere'deki bu gelişmeler zaman içerisinde diğer büyük ülkelere de sıçrayacaktı.

Aynı yüzyıl içerisinde Avrupa kentleri de yapısal bir değişim yaşadı. Bunun sonucunda metropoller dengesiz ve oransız biçimde büyüdü. Nüfus artışı ise işçi nüfusunun artışından, ücretlerin çekici oluşundan, rantiyenin ve sermaye hizmetlerinin yoğunluğundan besleniyordu (Hilton, 1984: 204). Avrupa kentleri, gerçekten de endüstri dünyasının en göze çarpan ve dıştan bakıldığında en büyük simgesiydi (Hobsbawm, 2003b: 229). Dolayısıyla sanayileşen ve gelişen ülkelerde kentsel büyümenin fiziki altyapısının yani konutların, sağlam bir ekonomik tabanın ortaya çıkmasından önce görülmesi geleneği ilk sanayi kentlerinde de mevcut bir yöndü. Önce sanayileşme ve orantsız büyüme sanayi kentlerinin çarpık ve kasvetli bir yapıya bürünmelerine sebep oldu.

Sanayileşmenin tarihini ele alırken üzerinde durulması gereken konuların başında çalışma koşulları gelmektedir. Sanayileşmenin ilk yıllarından itibaren özellikle sendikal hakların verildiği 1824 yılına kadar çalışma şartlarının oldukça gayri insani olduğunu söylemek mümkündür. 14 saatin üzerindeki çalışma süresi, çocuk işçilerin yoğun şekilde kullanımı ve eğitimden uzak kalmaları, ebeveynlerinin denetimi ve gözetimi olmadan baskılanan çocuklar bu duruma verilecek en açık örneklerdendi. Yetişkinler içinde durumun farklı olduğunu söylemek mümkün değildi. Rekabet piyasasının koşullarına göre hareket eden kapitalistler daha fazla gelir elde etmek için çalışanları oldukça zorlu şartlarda çalışmaya zorlamışlardı. Bu şartlar ilerleyen dönemde işçi partisinin doğuşuna, sendikal hakların gelişimine ve fiziki şartlarda iyileşmeye neden olacaktır.

Sanayi devriminin ve fabrikalaşmanın sonucunda çeşitli farklılaşmalarda daha belirgin hale geldi. Fabrika işçiliğinin simgeleşmiş üretim modellerinin başını çeken Taylorizm ve Fordizm Amerika'daki Ford Fabrikasında çeşitli uygulamaları temele alıyordu. Üretim bandına dayalı ve üretim kayıplarını en aza indirmeyi hedefleyen bu sistem, işçilerin bir sonraki gün işe gelebilmeleri ve verimliliğin artırılması için işçilerin özel hayatını ilgilendiren cinsellik ve alkol gibi birçok konunun denetim altına alınmasına doğrudan etki ediyordu (Gramsci, 1971). Taylorist yöntemi esas alan işverenler, Taylor'un yöntemlerine göre belirli öngörülerde bulunabiliyorlar ve kar maksimizasyonunu sağlayabiliyorlardı. Bu yöntemle işçilerin çalıştıkları süreçte çok daha verimli olduklarını, ücretlerinin çok az artmasına karşın üretim yönünden büyük bir artış yaşadıklarını gözlemlədiler (Ritzer, 2011: 56). Bu süreç giderek hane halkının ücretli emeğe olan bağımlılığını artırdı ve onların üretim araçları üzerindeki denetimlerini yitirmelerine sebep oldu. Aynı dönemdeki üstü başı kir içinde olan fabrika işçisi imajına rağmen, 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da vasıfsız fabrika işçiliği giderek artmıştı (Tilly, 2016: 48).

Taylorizm'in daha da geliştirilmiş hali olan Fordist model ise onun yapısal ve kurumsal örgütlenmesini yeniden biçimlendirmiştir. Mesela bu sistemde üretimle toplumsal tüketim normlarının birbirine eklenmesi başta olmak üzere sosyal ve ekonomik yaşam birimleri birbirine sıkıca bağlanmıştı (Öngen, 1993: 319). Bu minvalde Fordist emek süreçleri, Keynesçi ekonomilerle birlikte gelişirken, Smith'in soyutlamasında ise emek kavramı, somut niteliklerinden koparılmıştır. Smith'te emek alınıp satılan bir meta haline dönüşmüştür (Arslan, 2015: 48). Fordizm bir üretim biçimi olarak vasıfsız işçilerden daha fazla girdi elde etmeyi hedefleyen bir üretim sistemidir. Fordist

model vasıfsız işçilerin belirli bir üretim bandında sürekli olarak aynı işte uzmanlaşmalarını hedeflemişti. Böylelikle üretimde verimin artacağı ve üretim faaliyetlerinden elde edilen gelirin giderek artacağı fikrini temele alıyordu. Fordizm kapitaliste daha çok patrimoniyal bir denetim mekanizmasını temin ediyordu. Fordist modelde kitlesel üretimin yanı sıra kitlesel tüketimde önemli bir yere sahipti.

Kısacası sanayi devrimi sosyal yaşamda ortaya çıkan çeşitli farklılaşmalara doğrudan etki etti. Bu süreç boyunca çok sayıda nesne yaratıldı, üretildi ve dahası geniş çapta ve geniş kitlelere dağıtıldı. Bu geniş ürün çeşitliliği, tüketilme imkânı bulduğu ortamlarda da paralel olarak farklılaşmaya yol açtı. Bu farklılaşmalar modernleşmeyle de bağlantılı olarak ele alınırsa; bu süreçten sonra kasap dükkânı et, fırıncı ekmek, manav meyve ve sebze sattı (Ritzer, 2000: 168). Sanayi Devrimi'yle en temelde çiftçilikten fabrika işçiliğine geçiş yapıldı (Akbulut, 2006: 7). Piyasa Devrimi'yle ise ürün üreticilikten ürünle beraber statü satıcılığına ve dahası deneyim tedarikçiliğine geçildi (Miller, 2012: 368). Dolayısıyla sanayi devriminin, Avrupa'nın mevcut sosyal ve ekonomik yapısını doğrudan ve kökten değiştirerek büyük çaplı bir dönüşüme neden olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (Gölçek & Köktaş, 2016: 96).

6.1. Bir Farklılaşma Türü Olarak Tüketime Katılan Fabrika İşçisi

Değişmenin bir doğa yasası olduğu insanlığın yazılı ve sözlü kaynaklarında sık sık rastlanan bir realitedir (Korkmaz, 2006). Sanayi sonrası toplumun bir sonucu olarak ortaya çıkan piyasa toplumunda emek, sermaye ve toprak metalaştırılarak insana bakış açısı homo-economicus ilkesine bağlandı. Aynı zamanda her şey bir fiyatla ilişkilendirildi (Kitapçı, 2019: 1106). Çalışmaya önem veren ve bu şekilde ilerleyen topluluklarda yoğun çalışma teknolojik gelişimi de ateşledi, bu durum ise sosyal ilerlemeye sebep oldu. Endüstriyel verim ise endüstriyel süreçte yer alanlara daha fazla sermaye alabilecekleri bir alan açtı (Veblen, 2005:33). Diğer taraftan yeni üretim tekniklerinin üretim süreçlerine uygulanmasıyla, ürün kalitesi artarken, üretim maliyetleri de azalan maliyetlerle gerçekleştirilmeye başlandı. Bu yönüyle sanayileşmenin, toplumda bilgi ve kültür seviyesinin yükselmesi ile bilimsel ve teknolojik gelişmelerle yakın bir ilişkisi olduğu söylenebilir (Koç vd., 2018: 3).

Polanyi sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kapitalizmle beraber, iktisadın toplumdan ayrıldığını ve topluma hâkim olduğu argümanını ileri sürdü (Kitapçı, 2019: 1089,1090). Bu sistem işçilerin ve işverenlerin hayatında köklü değişimlere de sebep oldu. Kapitalist sistemde bireyler, üreticiden ziyade birer "tüketici" olarak görülmeye başlandı. Zira kapitalist sistemin varlığı tüketen bireylerle ilintiliydi. Kapitalist sistem için ideal tüketici profili ise kapitalizmin kurallarına göre işleyen bir piyasada rasyonel düşünen, davranan ve sistemin devamlılığı adına sürekli tüketim eyleminde bulunan ekonomik insandı (Akbulut, 2006: 12). Kapitalizm ve onun unsurlarını oluşturan maddi rasyonellik "tüketimi, rekabeti, kariyeri, hırsı, daha fazla üretim ve daha fazla para kazanmayı" bireylere empoze ederek modern toplumları ve bireyleri zihnen ve manen etkisi altına aldı (Dinçer vd., 2021: 340).

Günümüzün sanayileşmiş toplumları toplumsal hayatı eşyaların etrafında düzenlerken, pazarın yoğunluklu olduğu toplumlarda maddi ilerlemenin ölçütü olarak üretilen eşyaların ve nesnelerin miktar ve çeşitliliği esas alınmaktadır. Ve dolayısıyla işçiler ile işverenleri bu olgudan hareketle sosyal rolleri bakımından kullanım eşyalarını temele alarak birbirinden ayırmaktayız (Illich, 2000: 24). Diğer taraftan günümüzde tüketim nesnelere, maddi kullanımın bir ölçüsü olmaktan çıkarak daha çok sembolik değerleriyle anılmaya başlandılar. Böylece bireyler anlam dünyalarına, aldıkları ürünün faydasının yanı sıra statü değerlerini de eklediler.

Günümüz sanayi sonrası toplumlarında, hem mavi hem beyaz yakalılar üzerinde tüketim furçası aynı etkiyi yaparken statü simgeleri bütün sosyal alana intibak etti. Aynı tür makinalar ve aynı tür

fabrikalarda üretilen ürünler televizyon stüdyolarında ve beyin takımlarının süzgecinden geçerek önümüze gelen ürünlere bağımlılığın yeni bir boyutunu oluşturdu. Bu bağımlılık inşa edildikten sonra ise tatmin edilmek amacıyla, aynı şeylerden çok miktarda üretilmeye başlandı (Illich, 2000: 23). Veblen'in (2005: 67,68) de belirttiği gibi endüstriyel sistemin zorunluluklarıyla beraber toplumsal yaşamın bütün paydaşları hatta kişinin komşuları bile genelde sosyal bakımdan komşu hatta tanıdık bile değildir. Kişinin günlük hayatında onu izleyen gözlemciler üzerinde bırakmak istediği temel intiba maddi yeteneğini vurgulaması üzerinden şekillenmektedir. Esasında pek çok sanayileşmiş ülkede ortaya çıkan görünüm bu durumun yansıması olarak okunabilir.

Hakikatin giderek tüketildiği (Alpdoğan, 2022), tüketimin bireyleri giderek köle haline getirdiği (Alpdoğan, 2023a), günümüz toplumunda çalışanlar sosyal refah seviyelerinin giderek artırıldığı iddiasıyla oyalanmaktadır. Mümkün olduğunca tüketim çarkına çekilen çalışanların bir kısmı ise çeşitli sosyal hareketler aracılığıyla (Alpdoğan, 2023b) bu duruma itiraz etmektedirler. Diğer taraftan çalışma şartlarında giderek artan bir kaygı yaşamaktadırlar. Ayrıca emeğin yerini alan makinelerle beraber çalışanlar işten çıkarılma korkusuyla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Artan makineleşmeyle beraber Fiat'da, Philips'te veya Nippon Kokan'da çalışan işçilerin çalışma saatleri giderek azaltılırken binlercesi de işten çıkarılmaktadır (Toffler, 1991: 67). Dolayısıyla endüstrileşen bölgelerde bir taraftan üretime bağlı olarak sosyal refahın arttığı ve zenginliğin çoğaldığı iddia edilebilirken, diğer taraftan zenginliğin eşitsiz dağılımı ile beraber işçilerin yoksulluk içinde yaşamaya devam ettiğini ifade edebiliriz. Her ne kadar ekonomik eşitsizlikler devrin faydacı düşünürleri tarafından arka plana itilse de, endüstrileşmenin ortaya çıkardığı sosyal sorunlar ve insan bedenine yönelik yıpratıcı politikalarına karşı itirazlar devam etmektedir (Özakın, 2021: 156).

7. Sonuç

Çalışma sosyolojisinin temelinde sanayi devrimi ve sonrasında meydana gelen hadiseler yer almaktadır. Çalışma sosyolojisi bir alt bilim dalı olarak üretimdeki rol ve davranışları tahlil etmektedir. Bu boyutuyla üretimle ilgili hak ve sorumluluklar ile bu hak ve sorumlulukların nasıl kullanıldığına ve zaman içerisinde nasıl değiştiğine dair çeşitli bakış açıları sunmaktadır. Bu durumların tahlilinde ise referanslar dünyasını temele almaktadır. Her toplum tarihsel süreç içerisinde farklı gelişim aşamalarını ardında bırakırken çalışma olgusu ise sanayileşmenin bütün unsurlarıyla hissedildiği toplumlarda daha net bir görüntü sunmaktadır.

Sanayi öncesi dönem insanlığın yalnızca fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlendiği dönemi ve devamında ortaya çıkan toprağa dayalı çalışma sisteminin ortaya çıkardığı çeşitli farklılaşmaları kapsamaktadır. Toprağa dayalı çalışma sisteminin ortaya çıkışıyla beraber bütün üretim sisteminde köklü değişikliklerin meydana geldiğini söylemek mümkündür. Çalışma ilişkilerindeki asıl değişim ise 17.yy ile 19. yy. arasında meydana gelen sosyal değişim süreçlerini içermektedir. Sanayileşme döneminde insan genellikle "homo-economicus" prensibiyle ele alınmaktaydı. Dolayısıyla dönemin doğası gereği işçiden çok işverenin ya da kapitalistin çıkarları gözetiliyordu. Dolayısıyla üretimdeki asıl amaç kâr maksimizasyonunu sağlamaktı. Hem kapitalistler hem de işçiler kendi menfaatlerini artırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı. Ayrıca hedefe ulaşmak için her yolu mubah görülmüş ve işçi hakları yerine getirilmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde işçi haklarının dönemin doğası gereği göz ardı edildiğini söylemek mümkündür. Ancak bu varsayımın içerisine kapitalistin işçiye yönelik doğrudan bir sömürde bulunduğu fikrini katmak pek doğru olmayacaktır. Bu süreç boyunca dönemin işçileri sosyal şartlar gereği geçinmeye muhtaç iken işverenler ise emeğe muhtaç olduğu için karşılıklı bir mutabakatın varlığından söz etmek mümkündür.

Sanayileşme sonrası dönem ise çeşitli yönleriyle yoğun şekilde tartışılmış ve çeşitli paradigmalara beraber ele alınmıştır. Bu dönemde iş bölümü ve uzmanlaşma kökleşmiş sosyal kurumlar ortaya

çıkmiş merkezileşme giderek artmıştır. Aile, eğitim gibi kurumlar yeniden şekillenmiş. Yeni bir kent algısı doğmuştur. Ayrıca yeni bir işçi algısı ve çalışma hayatı modeli meydana gelmiştir. İşçiler yeni haklar ve çalışma şartlarıyla beraber farklı bir kimliğe kavuşmuşlardır. Bu süreçte yalnızca üretimin değil tüketim endüstrisinin de önemli unsurlarından biri haline gelerek farklılaşmışlardır. Ayrıca günümüz farklılaşmaları tüketim maddeleriyle beraber ve tüketim maddeleri esas alınarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler üretilen nesnelere miktarıyla ya da çeşitliliği esas alınarak yapılmaktadır. Dolayısıyla günümüzde bir işçiyi işverenden ayırırken yapılan değerlendirmeler onların rollerini esas almaktan ziyade tüketim nesnelere göz önüne alınarak daha soyut ve öznel yorumlarla sınırlı tutulmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Bu makalede herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Alpdoğan, F. F. (2022). Modern çağın bir diğer boyutu posttruth durum'da "hakikatin tüketimi" bağlamında Zygmunt Bauman ve Jean Baudrillard'ın tüketime dair eleştirileri. *Mukaddime*, 13(2), 541-565. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1119416>
- Alpdoğan, F. F. (2023a). Zygmunt Bauman sosyolojisi: akışkan modernite özgür olduğunu zanneden köleler mi üretiyor?. *İctimaiyat*, 7(2), 413-430. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1222635>
- Alpdoğan, F. F. (2023b). Sosyal hareketlerin değişimi üzerine bir inceleme: tüketim karşıtlığı örneği. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*(12), 1-19. <https://doi.org/10.48131/jscs.1374097>.
- Akbulut, E. (2006). Türk toplumunun batılılaşması ekseninde tüketim kültürünün gelişimi ve reklamlar. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arnold D. (2001). *Coğrafi Keşifler Tarihi*. (O. Bahadır Çev.). (4.bs), Alan Yayıncılık: İstanbul.
- Bozpinar, C. (2020). Marx öncesi emek değer teorisi: genel bir bakış. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(1), 72-93.
- Braudel, F. (1990). Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. (M. A. Kılıçbay Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Buğra, A. (2016). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Ö. (2020). Karl Marx'ın sınıf mücadelesi ve politik ekonomi anlayışının aristotelesçi temelleri. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (FLSF), (30).
- Carr, E. H. (1989). *Bolşevik Devrimi 1*. (O. Suda Çev.). Metis Yayınları: İstanbul.
- Deniz, M. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- Dinçer, S., Aydın, K., Büyükbayram, K. Y. (2021). Çalışma sosyolojisi açısından işyerinde maneviyat. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(27), 338-362.
- Durning, A. (1998). Ne Kadarı Yeterli?: *Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği*. (Sinem Çağlayan Çev.). Tubitak Tema Vakfı Yayınları: İstanbul
- Gezgin, M. F. (2000). Çalışma sosyolojisi-sosyal gelişme kitle iletişimi ilişkileri (I). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (26), 55-95.
- Gezgin, M. F. (1988). Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(22), 183-201.
- Gölçek, A. G., & Köktaş, A. M. (2016). Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu: askeri fabrikalaşma örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 95-105.
- Hatt, Paul K.; Reiss, Albert J. (2002) *Kentsel Yerleşmelerin Tarihi 20. Yüzyıl Kenti*. (Bülent Duru & Ayten Alkan Çev.). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,
- Heaton, H. (1985). *Avrupa İktisat Tarihi 1*. (M. A. Kılıçbay & O. Aydoğuş Çev.). Ankara: Teori Yayınları.
- Hilton, R. (1984). *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*. (M. Gürer & S. Sökmen Çev.). İstanbul: Metis.
- Hobsbawm E. (2003a). *Devrim Çağı 1789-1848*. (3.bs). (Bahadır Sina Şener Çev.). Dost Kitapevi: Ankara.
- Hobsbawm E. (2003b). *Sermaye Çağı 1789-1848*. (2.bs.). (B. Si. Şener Çev.). Dost Kitapevi: Ankara.
- Illich, I. (2000). *Tüketim Köleliği*, (2.bs). (M. Kardeşhan Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.

- Kitapçı, İ. (2019). Piyasaları olan toplumdaki piyasa toplumuna: Karl Polanyi'nin perspektifinden iktisat sosyolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 1089-1109.
- Koç, E., & Şenel, M. C., & Kaya, K. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Sanayileşme I-strateji ve temel sanayileşme sorunları. *Mühendis ve Makina*, 59(690), 1-26.
- Korkmaz, A. (2006). *Değişme ve Farklılaşma*. Doğu Kütüphanesi.
- Küçükcalay, A. M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Marx, K. (1974), *Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi*. (2.bs.). (M. Selik Çev.). Ankara: Odak Yayınları.
- Maslow, A (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*. (O. Gündüz Çev.). İstanbul: Kural Dışı Yayıncılık.
- Menger, C. (1990). *Carl Menger And His Legacy In Economics* (Vol. 22). Duke University Press.
- Miller, G. (2012), *Tüketimin Evrimi Cinsiyet, Statü ve Tüketim*. (Gülçin Vardar Çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Öngen, T. (1993) Tekelci kapitalizm ve sınıf yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3-4), s. 303-349.
- Ören, K. & Yüksel, H. (2012). Geçmişten günümüze çalışma hayatı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1).
- Özakın, D. (2021). Makineleşen bedenlerden kayıp kuşaklara Vf Odoyevski'nin endüstri devrimi ve çocuk işçiliğine yönelik eleştirileri. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 153-170.
- Özkan, M., Arzu, A. L., & Yavuz, S. (2018). Uluslararası politik ekonomi açısından dördüncü sanayi-endüstri devrimi'nin etkileri ve Türkiye. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6(2).
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (9.bs) (A. Buğra Çev.). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ritzer, G. (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek Tüketim Katedrallerindeki Süreklilik ve Değişim*. (Şen Süer Kaya Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2011), *Toplumun Mcdonaldlaştırılması Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. (2.b.s.). (Şen Süer Kaya Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Skousen, M. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası*. (7.bs.). (M. Toprak & E. Erdem & M. Acar Çev). Ankara: Adres Yayınları.
- Tayyar, A., & Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.
- Tilly, C (2016). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*. (Özden Arıkan Çev.). Alfa Yayıncılık: İstanbul.
- Tilly, C. (2012). *Coercion, capital, and european states. Contemporary Sociological Theory*, 251.
- Toffler, A (1991). *Ekonominin Çöküşü Eko Spazm*. (Mete Akçok Çev.). İhsan yayınları: İstanbul.
- Turan, V. (2017). Karl Marx'ta bölüşüm. *Politik Ekonomik Kuram*, 1 (2), 143-167. DOI: 10.30586/pek.349643.
- Veblen T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*. (Z. Gültekin ve C. Atay Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.

- Weber, M. (1978). *Economy And Society: An Outline Of Interpretive Sociology* (Vol. 1). Univ of California Press.
- Weber, M. (2014), *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (2.b.s). (Özer Ozankaya Çev.). İmge Kitabevi, Ankara.
- Yılmaz, R. & Koyuncu, D. T. (2020). Bir dönüşümün başlangıç hikâyesi: kara elmas ve endüstri devrimi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 1021-1042.